

[itobiad], 2022, 11 (1): 133-153

<p>Aydınlanma Tecrübesi Üzerinden Kurgulanan Avrupamerkezcilik ve Güç Retoriği</p> <p>Eurocentrism and Power Rhetoric Based on the Enlightenment Experience</p> <p>Video Link: https://youtu.be/LGYZypXTXY0</p>	
<p>Bekir EMİROĞLU</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi</p> <p>Asst. Prof., İzmir Katip Çelebi University, Faculty of Islamic Sciences</p> <p>bekir.emiroglu@ikc.edu.tr / Orcid ID: 0000-0002-3395-5722</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 03.01.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 20.02.2022
Yayın Tarihi / Published	: 10.03.2022
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Emiroğlu, B. (2022). Aydınlanma Tecrübesi Üzerinden Kurgulanan Avrupamerkezcilik ve Güç Retoriği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (1) , 133-153 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/68190/1052811>

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa Süleyman ÖZCAN, Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Aydınlanma Tecrübesi Üzerinden Kurgulanan Avrupamerkezcilik ve Güç Retoriği

Öz

Sosyal bilimlerin kurumsal kimliklerini büyük ölçüde inşa ettikleri ve müstakil birer alan olarak kendilerini kurdukları on dokuzuncu yüzyılın hâkim bilim anlayışından ve dönemin ruhundan etkilendikleri bilinen bir gerçektir. Batının Dünya üzerinde mutlak bir egemenlik kurduğu bu dönem, aynı zamanda batının hem geçirdiği yoğun siyasi ve toplumsal dönüşümün oluşturduğu problemlere cevap bulmak hem de egemenlik alanlarını kalıcı hale getirmek için sosyal bilimleri de yeniden inşa ettiği bir dönemdir. Batı dünya üzerinde tesis ettiği egemenliğini tarihten ve zamandan bağımsız bir mutlaklaştırma içine sokmaktan çekinmemiş, ele geçirdiği dünyanın geri kalanından kendisini her açıdan üstün görme anlayışı, Avrupamerkezcilik olarak tezahür etmiştir. Avrupamerkezci anlayışın temel argümanına göre, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinin birikimiyle feodal Avrupa'ya evrilerek oluşturulan kent kimliği sayesinde Rönesans, Reform, Fransız İhtilali, Aydınlanma hareketleri ve nihayetinde Sanayi Devrimi ile modern haline ulaşan Avrupa'nın tarihi gelişim seyri biriciktir ve diğer toplumlar için referans özelliğe sahiptir. Evrensellik iddiasıyla Avrupa kimliğinin mutlaklaştırılması, Avrupa'nın kimlik tasarımının ötekisi şeklinde konumlandırılan kimliklerin aynı normatif model temelinde yargılanmasını da beraberinde getirmekteydi. Bu anlayışın gerek teorik altyapısını kurmak gerekse de hâkimiyet alanını genişletmek için sosyal bilimlerden ziyadesiyle faydalanılmıştır.

Avrupamerkezcilik kavramı çalışmada, ortaya çıktığı dönemin siyasi, toplumsal ve akademik bağlamında ve ilişkili olduğu diğer kavramlarla birlikte analiz edilecektir. Bu amaca ulaşmak için öncelikle Avrupamerkezci bakış açısının Antikçağdan itibaren izi sürülmeye çalışılacak, ardından Aydınlanma dönemi ve sonrasında kurgulanan Avrupa kimliğinin inşasında ve Batının emperyal yayılmacılığında Avrupamerkezci bakış açısının etkisi analiz edilecek ve bu inşada sosyal bilimlerin çeşitli dallarının nasıl istihdam edildiği modernleşme/uygarlaşma düzleminde örneklendirilmeye çalışılacaktır. Son olarak da sosyal bilimlere içkin olduğu düşünülen Avrupamerkezci bakış açısının aşılmasının imkânı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupamerkezcilik, Sosyal Bilimler, Modernite, Aydınlanma, Küreselleşme.

Eurocentrism and Power Rhetoric Based on the Enlightenment Experience

Abstract

It is a known fact that social sciences were influenced by the dominant scientific understanding of the nineteenth century and the spirit of the period when they largely built their institutional identities and established themselves as independent fields. This period, in

which the West established absolute dominance over the World, is also a period in which the West reconstructed social sciences to find answers to the problems created by the intense political and social transformation it went through and to make its dominance permanent. The West did not hesitate to put its dominance over the world into absolutization independent of history and time, and the understanding of seeing itself superior to the rest of the world it conquered in every aspect manifested as Eurocentrism. According to the main argument of the Eurocentric approach, the historical development course of Europe, which reached its modern state with the Renaissance, Reformation, French Revolution, Enlightenment movements and finally the Industrial Revolution, is unique and has a reference for other societies, thanks to the urban identity created by evolving into a feudal Europe with the accumulation of Ancient Greek and Roman civilizations. The absolutization of European identity with the claim of universality also brought about the judgment of identities positioned as the other of Europe's identity design based on the same normative model. Social sciences have been extensively used to establish the theoretical infrastructure of this understanding and to expand its dominance.

The concept of Eurocentrism will be analyzed in the political, social and academic context of the period in which it emerged and together with other related concepts. To achieve this aim, firstly, the Eurocentric perspective will be traced from Antiquity, then the effect of the Eurocentric perspective on the construction of the European identity constructed during and after the Enlightenment period and the imperial expansionism of the West will be analyzed, and how various branches of social sciences are employed in this construction will be tried to be exemplified on the plane of modernization/civilization. Finally, the possibility of overcoming the Eurocentric perspective, which is thought to be inherent in social sciences, will be discussed.

Keywords: Eurocentrism, Social Sciences, Modernity, Enlightenment, Globalization.

Giriş

İnsanlık tarihinin farklı medeniyet havzalarında on binlerce yılı bulan hikâyesi farklı bakış açılarıyla kayıt altına alınmıştır. Bununla birlikte çok yönlü bir gelişim çizgisi gösteren insanlık tarihinin bütünsel ve tekdüze bir şekilde ele alınması da zaten tarih bilimi açısından da pek mümkün görünmemektedir. İnsan ilişkilerinin çok yönlülüğünün ortaya çıkardığı bu durum geçmişin tetkik edilmesinde tarihin çağlara/dönemlere ayrılmasını zaruri kılmıştır ki bu eğilim yeni bir gelişme olmayıp geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Bu bakış açısı ile kendisini medeniyetin ve kültürün yegane temsilcisi, kendisi dışındaki diğer toplulukları ise görece daha medeniyetsiz ve geri kalmış olarak kategorize etme eğilimi tarih boyunca hep var olagelmıştır. Sinosentrizm(Çin merkezcilik), Roma-Helen merkezcilik, Avrupamerkezcilik bunun en bilindik örneklerindedir.

Bu çalışmada tarihi kendi gelişim çizgisi doğrultusunda bölümlere ayırma girişimi olarak Avrupamerkezcilik konusunu özellikle Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle şekillenen modern Batı sosyal bilim anlayışı çerçevesinde ele almaya gayret edeceğiz. Literatürde

Avrupamerkezcilik konusunu tarihi¹, felsefi², sosyolojik ve antropolojik bakış açısıyla ele alan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bizim çalışmamızın ana perspektifi ise başta Sosyoloji ve Antropoloji olmak üzere modern sosyal bilimlerin Batının dünyayı Avrupalı olanalar ve Avrupalı olmayanlar şeklinde ikili bir kategorizasyona tabi tutan ve de emperyalist yayılmacılığa kapı aralayan şekliyle Avrupamerkezcilik analizleri çerçevesinde olacaktır. Modern anlamda sömürgeciliğin ortaya çıkışıyla Avrupamerkezcilik anlayışının yaygınlaşması paralellik arz ettiğinden (Özay, 2013) çalışmamızın bir diğer vurgusu da Avrupa'nın emperyalist yayılmacılığında sosyal bilimlerin etkisine yönelik olacaktır. Zira Aydınlanma düşüncesinden itibaren aşama aşama Avrupa'nın üstünlüğü fikri ile şekillenen Batılı sosyal bilim anlayışında alt sosyal bilim dallarının kurgusu dahi Avrupamerkezci bir yaklaşımla belirlenmiştir.

Ortaya çıktıkları koşulların çıkar dengeleri, özellikle toplumbilim çalışmalarının Avrupa merkezci yaklaşımlarla şekillenmesinin önünü açmıştır. Klasik Sosyoloji geleneğinin izinden giden modernleşme teorisinde değişim fikri, geleneksel bir geçmişten modernleşmiş bir geleceğe doğru doğrusal bir biçimde ilerlemekte bulunduğu yönündeki standart anlayışa dayanır. Batının demokratik kurumlar aracılığı ile ilerlemeci karakterine vurgu yapan Avrupamerkezcilik (Shohat ve Stam, 2002), modernleşme süreçlerini öncelikli olarak her toplumun kendisinden önce gelen toplumdaki daha ileri bir konumda olduğu yönündeki tarihsel anlayış bağlamında açıklamıştır. Geleneksel ya da modern öncesi toplumlar hâlihazırda modern addedilen toplumlarla mukayese edilmiş ve bu mesele tarihsel olarak söz konusu toplumlarda birinden diğerine nasıl geçildiği açısından sorunsallaştırılmıştır (Bhambra, 2015, 64). Sözü ettiğimiz eğilim Avrupamerkezcilik paradigmasına da içkindir.

Blaut'un(1993) teorik çerçevesini çizdiği Avrupamerkezci anlayışın temel argümanına göre, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinin birikimiyle feodal Avrupa'ya evrilererek oluşturduğu kent kimliği sayesinde Rönesans, Reform, Fransız İhtilali, Aydınlanma hareketleri ve nihayetinde Sanayi Devrimi ile modern haline ulaşan Avrupa'nın tarihi gelişim seyri biriciktir ve diğer toplumlar için referans medeniyet konseptine sahiptir. Avrupamerkezciliği Rönesans'tan itibaren toplumsal bir üretim modeli olarak gelişen kapitalizmin Avrupa insanında oluşturduğu bir *bilinçlenme şekli* olarak gören Amin(2007), Avrupalıların kapitalist toplumsal örgütlenme modellerinin oluşturduğu ekonomik ve siyasi üstünlüğün farkına varmalarıyla birlikte *emperyalist yayılmacılıklarını meşrulaştırmak* için Avrupamerkezcilik anlayışına sarıldıklarını iddia eder.

Tarihte insanı Batı Avrupa insanı özelinde değerlendiren ve Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve kültürel gelişimini esas alan bir tarihsel bölümlenmeye dayalı bu Avrupa bilincini

¹ E. H. Carr, What is History? His Acclaimed Reflections on The Theory of History and The Role of The Historian (3rd ed.). Penguin Books 1990; V. Bahl ve P. Gran, History After the Three Worlds: Post-eurocentric Historiographies. (Ed. A. Dirlik), Little Publishers, 2000; G. W. Hegel, Tarihte Akıl. Kabalıcı Yayınları, 2003; Marc Bloch, Tarihin Savunusu ya da Tarihcilik Mesleği. Çev. M. A. Kılıçbay. Gece Yayınları 1994; Paul Connerton, Toplumlar Nasıl Anımsar, Çev. A. Şenel, Ayrıntı Yayınları, 1999; R. G. Collingwood, Tarih Tasarımı, Çev. K. Dinçer, Ara Yayıncılık, 1990.

² Aviezer Tucker, Our Knowledge of the Past: A Philosophy of Historiography, Cambridge University Press, 2004; V. Bahl & P. Gran, A Companion to the Philosophy of History and Historiography (Ed. A. Tucker), Wiley-Blackwell Publishing, 2009; Paul Connerton, Toplumlar Nasıl Anımsar, Çev. A. Şenel, Ayrıntı Yayınları, 1999; R. G. Collingwood, Tarih Tasarımı, Çev. K. Dinçer, Ara Yayıncılık, 1990.

postkolonyalizm üzerinden okuyan Chakrabarty(2000), Avrupa'nın kendisini uygarlığın öncüsü ve temsilcisi konumuna yerleştirmek suretiyle Avrupa-dışı toplumları kategorik olarak ötekileştirme yoluna gittiğini iddia eder. Bu anlayışa göre Avrupamerkezci bakış açısıyla kendilerini tarihin kurucu özneleri olarak gören gelişmiş batılı devletler arasındaki siyasi ve ekonomik rekabet neticesinde, gelişmemiş toplumların yeraltı ve yerüstü iktisadi zenginlikleri ve de emekleri büyük bir sömürgeleştirme sürecine tabi tutulmuştur. Batının merkez olduğu bu yaklaşım diğer toplumların varlığının bu sürece -yani Avrupamerkezci gelişmelere- bağlı ve bağımlı olduğu varsayımından hareket etmekteydi. Bu nedenle söz konusu düşünceler için Doğu, ancak Batı'nın algılamaları üzerinden bir anlam kazanıyordu. Bir yandan Batı'da ortaya çıktığı şekliyle iktisadi gelişme dinamikleri, bir yandan da bürokratik devlet yapılanması, eğitim alanında görülen ilerleme ve kişisel gelişim düşüncesinin güçlenmesi, bu yaklaşımın varlığını destekleyen önemli temelleri oluşturmaktaydı (Ringer, 2006, 17).

Avrupa ile dünyanın geri kalanı arasındaki ilişki sorunu çoğu zaman bu iki terim şu şekilde karşı karşıya konarak söz konusu edilir: ilk terim zaten Avrupalı olanı, ikincisi ise henüz Avrupalı olmayanı belirtir. Bu durumda dünyanın öteki bölgelerinin halen bir yerde var olana kendilerini uydurmaları yani 'Avrupalılaştırmaları' gerektiği varsayılır. Aslında bu algılama şekli, Aydınlanma döneminden beri Batı düşüncesine aşama aşama yerleşen ve belli bir evrimleşme süreci sonucunda ulaşılan üstünlük düşüncesinin bir sonucudur (Sezer, 1985, 36). Aşağıdaki başlıkta bu düşünsel serencam analiz edilmeye çalışılacaktır. Avrupamerkezcilik konusu tartışılmaya açıldığından beri büyük ölçüde eleştirel bir muhtevaya sahip olmuştur. Tarihi, sosyolojik ve post-kolonyalist analizlerde bu eleştirel tutum hakim paradigmadır. Dolayısıyla bizim çalışmamız da konusu gereği eleştirel bir bakış açısına sahip olacaktır.

Siyasi tarih için anlaşılmalıya çalışılan yalnızca olay değil, ona zemin hazırlayan ve onda dile gelen düşüncedir. Toplumlararası ilişkilerde ötekilerle münasebetlerde karşılıklı algılamalara yön veren, geçmişe dair kolektif hafızada biriktirilenlerdir. Bu nedenle çalışmada bugünkü ilişkileri doğru anlamak için geçmişin doğru anlaşılması gerektiği varsayımıyla hareket edilecektir. Tarih-zaman-uzam, öteki, iktidar, kültür gibi kavramlar üzerinden ele alınan çalışma, öncelikle mevcut durumun bir analizini, ardından da temelinde iktidar ilişkileri ağının şekillendirdiği Avrupamerkezcilik anlayışı üzerinden tesis edilmeye çalışılan sömürgecilik faaliyetlerine yönelik eleştirel bir okuma yapmak suretiyle literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak adına, fenomenlerin toplumsal ve tarihsel köklerini sorgulamaya yönelik *konstrüktivist* bir bakış açısıyla hareket edilecektir. Dünyanın sosyal bir inşa olduğu ve uluslararası yapılarının materyal olmaktan ziyade sosyal birer gerçeklik olduğu ve de tarihsel süreçte karşılıklı olarak inşa edildiği düşüncesine dayanan (Marshall, 1999, 750) konstrüktivist anlayışta, tarihsel veya konjonktürel yapıda üretilen/geliştirilen ortak kimlik, din, kültür veya normlar önemli değerlendirme kriterleridir. Bu bakış açısından hareketle çalışmamızda, Avrupa'nın Avrupalı olmayanlarla dönemlere göre değişen şartlarda sürekli yeniden kurulan ilişkilerini, tarihsel bir süreçte siyasi ve sosyo-kültürel bir inşanın eseri olarak görüp, ötekileştirmeye dayalı egemenlik tesisi üzerinden bir kez daha okumaya çalışacağız.

Avrupamerkezcilik Anlayışının Tarihi

Avrupa'da etnik, siyasi, kültürel ve toplumsal birtakım temel yapıların üzerine inşa edilen sosyal kimlik bir süre sonra kendisini başat kültür olarak lanse etmek suretiyle diğer kültürler üzerinde üstünlük iddiasına girmekte ve kendi toplumsal inşa serüveni diğer toplumlarca takip edilmesi gereken bir model gibi sunarak kendi dışındaki toplumları ve kültürleri olumsuzlama yoluna gitmiştir (Bilgin, 2001, 207). Bu açıdan bakıldığında diğer toplumları ve kültürleri ötekileştirme anlayışı, Batı için yeni bir husus değildi. Kökleri yüzyıllar öncesine inen ve oryantalist eğilimlerle zirveye ulaşan bu doğu-batı çatışması, Avrupa'nın merkeze oturtulduğu bir dünya tasavvurunun tesisinde temel teşkil etmiştir (Greer ve Lewis, 1992, 45).

Batının doğuya üstünlüğü fikri modern Avrupa düşüncesinin kendisini tarihsel ve kültürel olarak temellendirdiği Antik Yunan düşüncesine kadar geri götürülebilir. Eski Yunanlılar kendilerini medeniyetin temsilcisi, diğer toplumları ise barbarlar olarak adlandırmaktaydılar. Pim den Boer (1995, 16), barbar kelimesinin "ne dediği anlaşılmayan, bir bir sesler çıkararak topluluklar" anlamında doğulu toplumları tasvir için ilk defa eski Yunanda kullanılmaya başlandığını söyler. Eski Yunandaki kölelerin birçoğu Asya kökenli olduğu için Helenler kendilerini özellikle Asyalılardan üstün görmüş ve bu toplulukları barbar olarak tanımlamışlardır. Barbar kelimesine Antik Yunan'da kullanıldığı anlamın yanı sıra istilacı, bozguncu, çapulcu, medeniyetsiz gibi anlamların sonraki yüzyıllarda özellikle de modern dönemde yüklendiği söylenebilir.

Aslına bakılacak olursa Yunanlılar kendilerini bugünkü Avrupa'ya da beşiklik yapan Avrupa halklarından da üstün görüyorlardı. Helenler Yunanistan-Asya ve Avrupa şeklinde üçlü bir coğrafi ve kültürel ayrıma giderek kendi üstünlüklerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Avrupa'nın en parlak dünya merkezi olarak resmedildiği Yunan mitolojisinde bile, mitoloji unsurları Avrupa üstünlüğünü meydana getirecek şekilde yorumlanmaktadır (Ortaylı, 2007, 231). Bu mitolojik anlatımın belki de en önemli iddialarından birisi de Occident(Batı)'in Batı okyanusunda bilinmeyen bir yerde bulunan ve cennetin merkezi olduğuna inanılan bir bölge olduğu inancıydı. "İşte bu inanç daha sonraları Avrupa'nın da sahipleneceği Batı'ya ait bir gizemdi" (Delanty, 2004, 32).

İmparatorluk sınırlarının genişlemesi ve sınırlardaki yeni karşılaşmalar, Romalıların zamanla kendi içlerine kapanmalarına sebebiyet vermiş ve dünyayı imparatorluk halkları ve diğerleri olarak iki kesime indirgeyen bir medeniyet tasavvuruna sahip olmalarına yol açmıştı. Bu dönüşüm Romalıların coğrafi algılarını da değiştirmiştir. Plinius'a göre, Yunanlıların genel olarak üçe ayırdığı dünya aslında iki parçadan oluşuyordu. Çünkü bu parçaların en önemlisi, bütün ülkelere boyun eğdiren ve ırkları büyütüp geliştiren Avrupa idi. Birçok batılı tarafından benimsenen "Avrupa dünyanın üçte biri değil aslında yarısıdır" görüşünün temelinde yatan düşünce de buydu (Fontana, 2003, 12).

Roma'nın bu etnik merkezîyetçiliği sözünü ettiğimiz "Roma'nın dünyanın merkezi olduğu şeklindeki miti" esas almaktaydı (Sander, 2006, 44). Zira Hıristiyanlığın Roma resmi dini olmasından hemen sonra da Hıristiyan olmak Romalı olmak anlamına geliyordu. Hıristiyanlığın Roma'nın ayırt edici karakteri haline getirilmesinden sonra geleneksel ötekileştirici ayrım "Hıristiyan Romalılarla barbarlar arasında indirgendi ve uygarlığın yeni göstergesi Hıristiyan ekümenliğine, başka bir deyişle *uygar dünyaya üyelik* oldu" (Delanty, 2004, 64). Sözünü ettiğimiz bu Hıristiyan olmayan öteki barbarlara karşı birlik

olma fikri, Avrupa merkezli dünya görüşünün şekillenmesinde etkili olmuştur. Sezer'in de belirttiği gibi, "Bugün dünyanın geleceğini belirleyecek gücü kendisinde bulan Batı, geçmişte de bunun böyle olmaması için herhangi bir neden görmemiştir" (Sezer, 1998, 107).

Keşifler çağında Avrupa'nın deniz aşırı yayılması ile gerekli teknik, sermaye ve güce sahip olan ulus-devletler, Avrupa kimliğinin tesisinde etkin rol oynayan önemli bir faktör olmuştur. Keşifler sonucu kolonilerden gelen zenginlikler, ulus-devletleri desteklemiş ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu kolonyal yayılma Avrupa kimliğini yeniden tanınmasını zorunlu kılmıştır.³

Avrupa sahip olduğu kültürel çeşitlilik ve politik anlaşmazlıklar yüzünden kendi iç kimliğini tesis etmekte zorluk yaşamıştı. Kendi bünyesindeki farklılıklar ve yaşanan menfaat çekişmeleri sebebiyle ortak bir kimlik tesis etmekte güçlük çeken Avrupa, özellikle Coğrafi keşifler neticesinde karşılaştığı Avrupalı olmayan topluluklara karşı kültürel ve politik referans noktaları olarak seçtiği dil, din ve ortak tarih formasyonu üzerinden "birlik" temeline dayalı yeni bir Avrupa modeli oluşturmuştur. Avrupa'nın kendisine has değerleri olarak lanse edilen bu kategorik formlar, Avrupa değerlerinin evrensel değerler olarak sunulmasına ve medeniyetin Avrupa modernizmi ile tanımlanmasına yardımcı olmuştur. Bu dönemde Avrupa'yı diğer toplumlardan ayırt eden duygusal ve kültürel aidiyeti sağlayacak yeni icat edilen değerler sistemi, uygarlık konseptine dayanmaktadır. Kısacası Avrupa, kimliğini, diğer toplumlardan farkını ve üstünlüğünü uygar olmasına dayandırmıştır (Delanty, 2004, 85). Bu temeli insanlık tarihini Avrupamerkezcilik bir bakış açısıyla okuyan modern tarih yazımı üzerinden değerlendiren Tucker (2004, 130-140), geçmişteki pek çok hadisenin sebebi olabilecek ihtimallerden özellikle Avrupalıların siyasi, askeri ve kültürel özellikleriyle bağlantılı olabilecek ihtimallerin indirgemeci bir bakış açısıyla ve de seçmeci bir tarih anlayışıyla öne çıkarıldığını savunmuştur.

Bir Ötekileştirme Edimi Olarak Avrupamerkezcilik

Avrupa toplumunda "biz" kavramının inşa süreci de söylemler vasıtasıyla ilerleyen bir yapıya sahiptir. Söylemin değişimi "biz" kavramının değişimine, "biz" kavramının değişimi de "öteki" kavramının değişimine neden olmaktadır. Söylemler ise kendiliklerinden ortaya çıkmaz. Aksine bilinçli olarak toplumdaki çıkar grupları tarafından kendi çıkarları doğrultusunda oluşturulur ve topluma enjekte edilir. Topluma kendi söylemlerini enjekte edebilen çıkar grupları da buldukları toplumda iktidarı ele geçirerek, anılan toplumun kolektif anlayışında dolayısıyla da "biz" ve "öteki" kavramlarının içeriğinin belirlenmesinde doğrudan tasarruf sahibi olurlar.

³ Başta Avrupa olmak üzere kolonileştirme faaliyetlerinin geniş bir analizi için bkz., J. M. Blaut, *The Colonizer's Model of the World*, The Guilford Press, 1993; Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*. Çev. Muna Cedden, İmge Kitabevi, 2002; J. De Alva, Klor Jorge, "The Postcolonization of the (Latin) American Experience: A Reconsideration of Colonialism, Postcolonialism and Mestizaje", (Gyan Prakash, *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements* içinde), Princeton University Press, ss. 241-275; Gayatri Chakravorty Spivak, *The Post-Colonial Critic: Interviews, Strategies, Dialogues*, (Edited by Sarah Harasym), Published by Routledge, 1990.

Avrupa toplumunda söylemi ve bilgi üretimini elinde tutan iktidar sahipleri her dönemin şartlarına göre “öteki” nin “biz” kimliğinin hangi unsuruna bir tehdit oluşturduğu konusunda toplum adına karar verirler. Bu unsur kimi zaman Avrupa’nın Hıristiyan kimliği, kimi zaman onun evrensel medeniyeti, kimi zaman da onun öznel Aydınlanmacı demokratik kültürü olabilir. İçinde bulunulan dönemin konjonktürel şartlarına bağlı olarak “yeni kolektif kimliklerin baskısı ile belirlenen bir icat ve yeniden bir icat olarak kurgulanan Avrupa fikri” (Delanty, 2004) bu süreçte hep bir ötekine göre kurgulanmıştır. Avrupa’nın ne olduğundan çok ne olmadığı üzerinden şekillenen bu kurgu, tarihin her döneminde kendisine bir öteki bulmayı başarmış, ötekine göre yeni bir aidiyet algısı ile kendini yeniden inşa etmiştir. Avrupa uzun yıllar boyunca dünyanın geri kalanına karşı hareket ettiği için belli oranda kültürel bütünlüğünü ve tutarlılığını sağlayabilmiştir (Braudel, 1995). Bütün bunlardan hareketle Brague’nin (2007) tespiti ile, “Avrupa tanımlanmış bir uzam değildir, fakat kendi kendisini tanımlamış bir uzamdır. Bunu kendisini dünyanın geri kalanından -İslam ve daha sonra Ortodoksluktan- ayırarak yapmıştır. Bu yönüyle Avrupa kültürü, dinde ve kültürdeki kendi kaynaklarının dışsallığının korunması ile olanaklı kılınmıştır. Bu onu hem Müslümanlaştırılmış dünyadan, hem de Bizans’tan ayırmıştır.

Batı’nın siyasi, ekonomik, kültürel tahakkümünün arka planındaki köklü ve karışık bir mekanizmanın varlığı meseleye çok yönlü bakmayı zaruri kılmaktadır. Waever’e göre (2008, 171) belli bir sorun veya olgunun güvenlik tehdidi olarak inşa edilebilmesi için öncelikli olarak “biz” kavramının güvenikleştirme eylemini yapan özne için sınırlarının çizilmesi, neyi içerisinde neyi dışarıda bırakacağına tespit edilmesi gerekir. Bu süreç ise “öteki”nin nasıl kurgulanacağı ile bağlantılıdır. Waever, tarih boyunca gerek “biz” kavramının gerekse “öteki” kavramının da sınırlarının değişime uğradığını belirtir. Waever’e göre bu sınırlar bazı dönemlerde aile, klan, şehir devleti ile sınırlanırken bazı dönemlerde ise ulus, din, kültür veya ideoloji kavramlarını kapsayarak genişler.

Başka bir deyişle, “biz” kavramı değişken sınırlarını çizerken bir “öteki” kavramını da beraberinde inşa eder. Bu bağlamda aktörler “biz” kavramının içini doldururken aynı zamanda “öteki”nin de anlamını yaratır. “Biz” kavramının sınırlarında yaşanan her değişim aynı zamanda “öteki” kavramının da sınırlarında gerçekleşen bir değişimi beraberinde getirir. Güvenikleştirme eylemi ise bu değişken sınırlara sahip “öteki”nin varlığının ve bazı özelliklerinin “biz”in varlığına karşı bir tehdit olarak inşa edilmesidir. Bu nedenle nasıl “biz” ve “öteki” kavramının içeriği tarihsel bir değişime maruz kalırsa, güvenikleştirme eylemi de kendisini oluşturan bütün söz eylemlerle birlikte tarihselliğe maruz kalır. Güvenikleştirme sürecinin ikinci aşamasında farklı argümanlarla tehdit olarak belirlenen sorun veya olguya karşı önlem alma konusunda rutin süreçleri aşacak şekilde olağanüstü acil tedbirler alınması yoluna gidilir. Bu sürecin üçüncü ve son aşamasında ise alınan olağanüstü tedbirlerin ve yerine getirilecek uygulamaların halka anlatılması ve onların alınan bu tedbirlerin gerekliliğine ikna edilmesi yer almaktadır (Weaver, 1999).

Her çıkar grubunun kurguladığı söylem kendi çağının öznel gerçekliğini barındırmakla birlikte geçmişteki çıkar gruplarını da kurguladığı söylemlerden izler taşımaktadır. Derrida bu durumu “eski kumaşın tekrar tekrar dokunması” metaforu ile tanımlar. Bu metafora

göre tarih tekrar tekrar aynı kumaştan fakat farklı çeşitlerde dokunan bir süreçtir. Söylemler bu kumaşın iplikleridir. Her çağın gerçekliği, eski çağların gerçekliklerini oluşturan söylemlerin sökülerek, Derrida'nın tabiri ile eski kumaşın ipliklerine ayrılarak, aynı söylem parçalarıyla farklı şekillerde yeniçağın gerçekliğinin yaratılması, yani aynı ipliklerle farklı şekillerde yeni bir kumaşın dokunması şeklinde yaratılır. Bu bağlamda söylem hiçbir zaman tamamen yok olmaz, aksine biçim değiştirerek, tarihsel süreç içerisinde kendini farklı kodlarda gizleyerek, gerektiğinde çıkar grupları tarafından yeniden ortaya çıkarılarak varlığını devam ettirir. Tarihsel kökenlerini Antik Çağa kadar dayandıran Avrupamerkezci söylem de değişik formlarla kendini en etkili şekilde Aydınlanma döneminde yeniden kurgulamıştır. Avrupa'nın evrensel değerlerin kaynağı olarak konumlandırıldığı bu yeni kurgu, Aydınlanma döneminde esas şeklini almaya başlamıştır.

Aydınlanma Tecrübesi ve Avrupa Evrenselciliği

Düşünsel temelleri tarihin çok eski dönemlerine kadar geri götürülebilse de Avrupamerkezcilik olgusu, gerçek anlamına Aydınlanma dönemiyle birlikte sahip olmaya başlamıştır. Zira bu dönemden öncesine dair Avrupa'da tekdüze ve tutarlı bir Doğu imgesine dayalı Avrupamerkezcilikten bahsetmek tam olarak mümkün değildir (Çırakman 2001). Aydınlanma çağı, insan(lığı), “düştüğü ergin olmayan durumdan akıl yoluyla çıkarmayı” hedefliyordu. Artık insan, daha doğru ifadeyle ‘modern özne’, ‘öteki’ olarak gördüğü doğuluyla öğretici ve kurtarıcı olarak yaklaşmaktadır. Çünkü o artık ‘tarih bayrağını’ kendisinin taşıdığına inanmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın bakış açılarından birisi olarak *kurtarıcılık*, “bütün toplumsal konulara kurtaranlar ve kurtarılacaklar gözüyle baktı. Yalnız doğunun geri kalmış halklarını kurtarabilmek için onlar üzerinde egemenlik kurmak gerekiyordu” (Parla, 2005, 26). Tam da bu noktada Avrupa'nın kökenlerini kendi aydınlanmacı rasyonalitesinde ve bilimsel objektifliğinde temellendirdiği mantalitesinin Avrupa-dışı toplumlara uyarlanması ve bu toplumların gelişmeleri ve ilerlemeleri için Avrupa'ninkine benzer bir serüveni yaşamaları anlamında *evrensellik* kavramı bir tür proje olarak icat edildi (Kassimeris ve Jackson, 2011, 33).

Evrensellik iddiasıyla Avrupa kimliğinin mutlaklaştırılması beraberinde Avrupa'nın kimlik tasarımının ötekisi şeklinde konumlandırılan kimliklerin aynı normatif model temelinde yargılanmasını da beraberinde getirmekteydi. Üzerine yükseldiklerini iddia ettikleri Aydınlanmanın tüm bileşenlerini kendilerine mâl eden Avrupalılar, böylelikle Avrupamerkezci bir evrensellik iddiasıyla sadece bu değerlere sahip olan kendilerini uygar olarak görmüş, Avrupa'nın taşıdığı bu değerlere sahip olmayan/olamayan toplumları ise ötekileştirmiş hatta aşağılamıştır. Böylelikle uygarlık ölçüsünü kendilerinin belirlediği bu kategorizasyonda ortaya konan yenedünya düzeninde “hayali bir zaman-mekân eksenine yerleştirilen diğer toplumlar Avrupa uygarlığından sınır çekilerek dışlanmışlardır” (Erdenir, 2005, 97-98). Tüm insanlığı içine alan bu uygarlık-barbarlık ayrımında Avrupa kendisini en ayrıcalıklı özne konumuna yerleştirirken dışlayıcı bir tavırla diğer toplumları ötekileştirerek nesne konumuna indirgemıştır.

Genelde Batı özelde ise Avrupa kendi fiili durumu ile yaşanan gerçeklik arasında aynileştirme yoluna gitmiş adeta kendi özel şartlarını evrensel gerçeklikler olarak inşa etmek suretiyle kendi dışında kalan diğer toplum ve medeniyet alanlarını küçümseyerek

medeniyet skalasının zirvesine kendisini yerleştirmiştir. Öncesinde Avrupa ile başlayıp sonraları Amerika'yı da içine alacak bu bakış açısı, Batı-dışı tüm toplumların neredeyse tamamını bu kategorizasyona tabi tutmuştur. "Avrupamerkezli kültür Avrupalı olmayan ya da çeper dünyada yer alan her şeyi hiç durmadan kodlamış ve gözlenmiştir; öylesine baştan aşağı ve ayrıntılı bir biçimde ki dokunulmamış pek az şey, incelenmemiş pek az kültür, üstünde iddiada bulunulmamış pek az halk ve toprak parçası bırakmıştır" (Said, 1998, 334).

Benzer bir yordamada bulunan Sardar, değerlendirmesini bir adım daha ileri götürerek şunları söyler: Batı 18. yüzyıl Aydınlanmasının mirası üzerine inşa ettiği moderniteyi yüceltip kutsallaştırmayı ve bu kendine has kıldığı girişim çizgisini batılı olmayan diğer toplumlara örnek model olacak şekilde ihraç etmeyi prensip olarak benimsemiştir. Bu denklemde batılı kendi değerlerini evrenselleştirdikçe kendisi de evrenselleşecek ve bu modelde Batı her zaman liderlik koltuğunda oturmaya devam edecektir (Sardar, 1998, 31). Modernite geleneksel bütünlükçü bakışı alt üst ederek hakikate parçalı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Çünkü Batının kendisine misyon edindiği düzenleme sorumluluğu ancak *sınıflandırma* ile başarılabilirdi. Bölme ve ayırma üzerine kurgulanan bu sınıflandırma yaklaşımı, kaçınılmaz olarak *sınırlandırmayı* akla getirmektedir. Sınırlandırma ise beraberinde *tanımlamayı* gündeme getirir ve her tanımlama tanımlayan açısından bir tür *hükmetme* sistematığıne dönüşür. İkili ayrımlara dayanan ve özünde hükmetme amacı taşıyan bu zihniyet halinin temel hedefi de Batı-dışı toplumların Batının gelişim çizgisini takip etmek suretiyle modern olma hedefine ulaşacaklarına ikna edilmeleriydi. Bu da Avrupamerkezci bakış açısının yaşamsal temellerini ayakta tutmaya yetmiştir.

Avrupamerkezilik-Sömürgecilik İlişkisi

Modern iktidarın Batılı toplumlarda şekillenmesiyle Batı'nın Doğulu coğrafyalardaki *sömürgeci* faaliyetlerinin kurumsallaşması aynı döneme denk gelir. Modern iktidarın sürekli yeni bilgi alanları oluşturması, bilgi üretimini kısırtması ve bu üretimle koşut bir şekilde gelişimi, yalnızca bu iktidarın uygulandığı toplumdaki egemenliğin yerleşmesini değil, Batı ve Doğu arasında var olan egemenlik ilişkileri ve onlarla bağlantılı biçimde gelişen iktidar mekanizması açısından da geçerlidir. Bu bakış açısına göre, Doğu'nun sömürgeleştirilmesi ile Doğu hakkında bilgi üretiminin yaygınlaşması paralel bir seyir izlemiştir. Foucault'nun (2000, 65) *iktidarla bağlantılı bilgi* vurgusuna yaslanarak Doğu ile ilgili üretilen bilginin saf ve egemenlik ilişkilerinden bağımsız bir bilgi olmadığı söylenebilir. Bu anlayışa göre, "Doğu bilgisi güçten kaynaklandığı için, bir bakıma Doğu'yu, Doğuluyu, Doğulunun dünyasını yeniden yaratır" (Said, 2004, 50). Bu bilgi, Batı'nın Doğu'da kurduğu sömürgeci yönetimlerin uygulamalarını hem meşrulaştıran hem de onlara kaynaklık eden çift yönlü bir etkiye sahip olmuştur. Egemen olmanın verdiği özgüvenle Doğu'nun kendini temsil edemeyeceği düsturundan hareket edilerek türetilen bu misyon, Batılı çoğu kişiye ilham kaynağı olmuştur.

Konuya sosyo-ekonomik bir perspektiften bakan Samir Amin (2007, 17), Avrupamerkeziliği aslında var olmayan bir tarihsel süreklilik iddiasına yaslanan kapitalizme erken sıçrama olarak tarif edilen "Avrupa mucizesi" fikrinin mitolojik bir yeniden kurgulanması olarak değerlendirir. Avrupa merkeziliği Rönesans'tan itibaren toplumsal bir üretim modeli olarak gelişen kapitalizmin Avrupa insanında oluşturduğu

bilinçlenme şekli olarak gören Amin, Avrupalıların kapitalist toplumsal örgütlenme modellerinin oluşturduğu ekonomik ve siyasi üstünlüğün farkına varmalarıyla birlikte *emperyalist yayılmacılıklarını meşrulaştırmak* için Avrupamerkezcilik anlayışına sarıldıklarını iddia eder. Bu açıdan “Avrupamerkezciliğin modern kapitalist dünyanın kültürünün ve ideolojisinin bir boyutunu” oluşturduğunu savunur.

Öteki ile yaşama becerisini tarih boyunca tam olarak çoğu zaman tesis edemeyen Batı, dünya üzerindeki egemenlik ağlarını sağlamlaştırdıktan sonra kurduğu yenedünyada da “ötekine ve farklılıklara yer vermemiştir. Eğer farklılıklarında ısrar etmek istiyorlarsa bu onların yaşamak istemedikleri” anlamında değerlendirilmiş, örneğin yüzbinlerce Amerika yerlisi ya katledilmiş ya da “kendi otantik kültürlerinden soyundurularak kıtanın yeni efendilerinin dinlerini ve kültürlerini benimsemek zorunda bırakılmıştır.” Modern çağ boyunca Batının farklı Avrupa ülkeleri aracılığıyla dünya genelinde gerçekleştirdiği bu yayılma stratejisi neticesinde, Batı dışı toplumlar uygarlığı yayma misyonu adı altında ya soykırıma tabi tutulmuş ya da Toynbee'nin tespitiyle dönüştürülmüştür. Batının dünya genelinde tesis ettiği bu evrensel gerçekliğin yol haritasını (Batılılaşma) takip etmek istemeyen toplumlara Batılı güçlerin zor kullanma yetkisini meşrulaştıran rasyonel haklılaştırma motivasyonunun zeminini de Avrupamerkezcilik ideolojisi oluşturmuştur (Şan, 2007, 63-64).

Aydınlanma tecrübesinin üzerine yeni akılcı toplumsal modeli ve ekonomik yapılanmasıyla Batı, dünya çapında bir siyasi ve askeri güce sahip olmuştur. Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle hızla artan bir hammadde ve yeni pazar arayışı, Batı'yı küresel çapta emperyalist bir yayılmacılığa sevk etmiştir. Loomba'nın belirttiği gibi, Avrupa kaynaklı modern kolonyalizm özgündü; insanlık tarihinin sürekli yeniden ortaya çıkan bir özelliği farklı türde kolonyal temasların şimdiye kadar görülenler arasında en kapsamlı olanıydı. “Koloniler ve eski-koloniler 1930'lu yıllarda yerküredeki toprakların yüzde 84.6'sını kaplıyordu.” Kapitalizm ve sömürgecilik ile belirginleşen Avrupamerkezcilik, Batı'nın Doğu üzerindeki egemenliğinin ideolojik boyutuyla yakından ilişkilidir ve Doğu'nun Batı'nın gerisine yerleştirilmesiyle, *Batı'nın uygarlaştırma misyonu perdesi altında Doğu'yu sömürgeleştirmesine* olanak sağlanmıştır (2000, 12).

Avrupamerkezcilik İdeolojisinin Taşıyıcısı Olarak Sosyal Bilimler ve Modernleşme

On sekizinci yüzyılda Aydınlanma ile kullanılmaya başlanan modernite, en genel anlatımıyla insanı evrenin merkezine yerleştirip özne haline getirmek ve toplumsal alanı aşkın olandan arındırıp aklın rasyonel denetimine tabi tutmayı ifade eder. Bu bakış açısına göre geleneksel düzenin zıddı olarak kapitalist endüstriyel devletin gelişimi, ekonomik ve idari rasyonalizasyona dayalı ilerleme fikri ve de sosyal dünyanın geleneksel olandan farklılaşması, modernitenin temel karakteristik özelliklerindedir. Tüm bu süreçlerin sosyal bilim mantalitesi ile formüle edilerek meşru hale getirilmesine modernizm, Batı dışındaki diğer toplumların sözü edilen duruma ulaşma sürecine ise modernleşme denilmektedir. Doğrusal bir tarih anlayışına ve evrensellik iddiasına yaslanan modernizm bu yönüyle Avrupamerkezcilik düşüncesine de temel teşkil etmiştir.

Aydınlanma düşüncesinden itibaren sistematik olarak Avrupa'nın üstünlüğü fikri ile şekillenen Batılı sosyal bilim anlayışında sosyal bilim dalları da Avrupamerkezci bir

yaklaşım ile kurgulanmıştır. Örneğin Endüstri Devrimi sonrası oluşan yeni şehir merkezli toplumsal yaşamın farklılaşma ve başkalaşma geçirmiş toplumsal tipolojilerini ekonomi perspektifi ile analiz etmek için Sosyoloji sahaya sürülürken, Batı dışı toplumların analizinde Etnoloji ve Antropoloji gibi sosyal bilim dallarının devreye alındığı görülmektedir. Bu durum bile Batı'nın kendisini diğer toplumlardan ayrı ve üstün görme stratejisinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Antropoloji modern tarihe iki biçimde dâhil olmaktadır: Birincisi Avrupa'nın siyasal, iktisadi ve bilimsel iktidarlarının genişlemesi, antropologlara mesleki var oluşlarının kaynağını ve entelektüel motivasyonlarını sağlamıştır. İkincisi ise Aydınlanma ilerlemeci zaman tasarımı doğrultusunda, Antropolojiye kavramsal zeminini yani modernliği bahşetmiştir. Burada söz konusu olan Antropolojinin Avrupalıların Avrupalı olmayanlarla karşılaşmasından doğan modern bir yaratım olmasıdır. Bu yönüyle modern antropolojinin beşeri çeşitliliği teorik olarak odağa alması, Rönesans Avrupa'sının yabancı ile karşılaşmasına dayanır.

Wallerstein (1997, 33), değişmeyen geleneklerin betimlenmesi, böylece bir öteki dünyanın nasıl uygarlaştırılabileceğinin anlaşılması adına yazılı kültüre sahip olmayan ilkel toplumların incelenmesi için Antropoloji biliminin ihdas edildiğini belirtir. Ulus-devletlerin kurulmasına paralel olarak on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik ve onun daha ileri bir söylemi olan ırkçılık ve etnik kökene dayalı söylemler, Batıdaki egemen strateji haline gelmiştir. Özellikle on dokuzuncu yüzyıl milliyetçilikler çağı ve sömürgecilik/emperyalizm politikalarına dayalı üstün beyaz ırk anlayışı, *Beyaz Adamın Yükü* söylemine dönüşmüştür. Avrupa'nın yaptığı her şeyin doğru, bilimsel, evrensel ve akılcı olduğu iddiasıyla, diğer toplumlar ve kültürlerle müdahale etme hakkı da doğmaktaydı. Zira Avrupa, Terra nullius olarak adlandırılan Afrika, Amerika ve Asya'nın sahipsiz topraklarının siyasi yönetimden yoksul ilkel topluluklarını uygarlaştırma misyonunu üstlenmişti. Uygarlaştırma misyonu, İngiliz şair Rudyard Kipling'in (1865-1936) meşhur 'Beyaz Adamın Yükü' (The White Man's Burden) söyleminde vurgulanan beyaz ırkın diğer ırklara üstünlüğü fikrinin zorunlu bir sonucu, vicdani bir sorumluluğuydu. Kipling, belki de Avrupamerkezci söylemin meşrulaştırılmasındaki çabalarının karşılığı olarak 1907 yılında Nobel Edebiyat Ödülüne layık görülmüştü.

Aydınlanma düşünürlerinin 'düşünen makine' şeklinde tasvir ettikleri insan dünyasının temel iki bileşeni maddilik ve sekülerlik (Kreis, 2010). "Yeni düzenin bilimi ise 'insanlık dini'nin veya 'akıl dini'nin kurucuları tarafından ortaya çıkarılan Sosyoloji" olacaktır (Giddens, 2001, 50-51). Toplumsal alanın akılcı bilgisine ulaşma gayretindeki Sosyolojinin öncelikli inceleme alanı Batı toplumları olmakla birlikte, Batı-dışı/öteki toplumlara yönelik tahlil ve mukayeselerde bulunma rolünü de üstlendiğini görmekteyiz modern zamanlarda. Batının kendine has gelişim çizgisini ve işleyiş yasalarını açığa çıkarmak şeklindeki asli vazifesinin yanı sıra içine doğduğu şartların Sosyolojiye yüklediği başka sorumluluklar da vardı: "İnsanlık tarihi boyunca edinilen bilgileri ve deneyimleri modern doğa bilimlerinin yöntem ve kazanımları ile birleştirerek dünyaya yeni bir şekil vermek ve onu yeni bir düzene koymak" (Berger ve Berger, 1972, 21). Auguste Comte'un "iktidar için öngörmek, öngörmek için bilmek gerekir" şeklinde teorize ettiği bu mantalite, toplumlar hakkında ne kadar bilgi sahibi olunur ve toplumsal yapıların işleyiş yasalarına ne kadar vakıf olunursa onun gidişatını da bir o kadar iyi öngörür, nereye gitmesini istiyorsak ona uygun yeni bir

toplum düzeni kurarız ve sürdürürüz şeklindeki bakış açısının Batıda yaygınlaşmasının fikri altyapısını oluşturuyordu. Bilen *özne* olarak Batı'nın, bilinen *nesne* olarak da Doğu'nun Avrupamerkezci argümanlarla işaretlenmesi, aslında *güçlü* olmaya ve de *egemen* olmaya hizmet ediyordu.

Batı'nın sömürüye dayalı kolonyal yayılmacılığını eleştiren Marx bile evrensel uygarlık inşası açısından bu girişimleri meşru görme eğilimindedir. İngiltere'nin aşağılık çıkarlar uğruna Hindistan'da yaptıklarını çok aptalca bulmasına rağmen Asya'nın toplumsal devrimine katkısı olduğu gerekçesiyle İngiltere'nin işlediği suçlar ne olursa olsun bu sömürge girişiminin devrim için *tarihin bilinçsiz bir aracı* olduğunu ifade etmek suretiyle Marx kendini Avrupamerkezci bir noktada konumlandırmıştır (Loomba, 2000, 39-40). Zira Britanyalıların Hindistan'ı işgali yalnızca keşfedilebilir coğrafi bir alan açmakla kalmamış aynı zamanda Nandy'nin (1983, 3) de öne sürdüğü gibi epistemolojik bir alanın dönüşümüne yol açmanın yanı sıra kolonileştirilenlere yeni toplumsal biçimleri ve Avrupamerkezci bilişsel kategorileri kabul etmelerini de telkin etmiştir.

İşe Antikçağ ve Ortaçağ iktisatçısı olarak başlayan Max Weber'in uzun olmayan yaşamını dolduran yoğun tinsel çalışmalar içerisinde modern dünya ile uğraş, onun bilimsel yapıtları içerisinde sınırlı ama önemli bir başlığı oluşturur. Antikçağdaki Yahudilikle işe başlayan ve çileci Protestanlıkla doruğuna ulaşan batılı dinsel bilincin ussallaşması sürecinin evrimi ile ilgilenen Weber, Batı'nın tarihsel kültürel evrimini oluşturduğuna inandığı ussallık başta olmak üzere kendine özgü niteliklerinden hareketle, Avrupa kültürüne damgasını vurmuş olayların evrensel hatta örneklik değerine sahip olduğunu iddia ederek Avrupamerkezci bakış açısını güçlendirir. Weber modern kapitalizmin hazırlayıcı sebepleri olarak gördüğü reform, akılcı toplum yapısı, rasyonel bürokratik yapılanma gibi Batının kendine özgü kültürel ve maddi gelişmelerini başkaları yani öteki kimliklerin tarihsel gelişimleri üzerinden karşılaştırmalı bir şekilde okuma yoluna gitmiş, Doğu'daki geri kalmışlığı bireysel girişimin özgürleşmesine engel teşkil eden dinsel yorum ve uygulamalarla açıklamaya çalışmıştır. Sistemini Batının ilerlemeci tarih anlayışı üzerine inşa eden Weber, Doğudaki herhangi bir dinsel inancın kapitalizme nasıl ve neden engel olduğunu açıklarken Batıyı değerlendirme ölçütü olarak merkeze, Doğuyu ise inceleme nesnesi olarak çevreye koymuştur. Böylece iktisadi ve dini sistemlerin karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu kültürel alanı, Doğu-Batı ayrımı üzerinden anlamlandırmaya çalışmıştır. Protestanlığın kapitalizmin yeterli değilse bile gerekli şartı sayılması, kapitalizmin Batı uygarlığına özgü olduğunun altını çizmekte ve zımnen Batı uygarlığının alternatifsiz olduğu iddiasını desteklemektedir (Özcan, 1999, 95-98). Protestan ahlakını öne çıkararak Batının karakteristik özelliklerinden birisi olarak gördüğü *araçsal akıl* ve ona dayalı toplumsal örgütlenme biçimlerini kurgusal bir zeminde *ideal tip* şeklinde gören Weber, Avrupamerkezci bir anlayışla hareket etmiştir.

Filhelenizm akımıyla birlikte, Avrupamerkezci anlayışı da yapıtlarında dizgeleştiren bir başka düşünür Hegel'dir. Hegel "Felsefe Tarihi Üzerine Dersler" ("Abscheiden Des Orients und seiner Philosophie" başlıklı bölüm) adlı yapıtında ödünsüz bir Avrupamerkezci tutumla "Doğuya ilişkin ne varsa, felsefeden atılmalıdır" diyebilmiştir. Hegel genelleştirici yaklaşımı uyarınca, Doğuda hukuk ve ahlak yoktur; çünkü orada özne özgürleşmemiştir. Bir başka deyişle: özne özgürleşemediği için, hukuksallık ve ahlaksallık tartışma konusu değildir. Doğulu insan, Düşünsel uğraşlarla öz bilincini biçimlendirmek yerine, dışa-dönüklüğü yeğlemektedir. Özsel gelişimin başlıca kaynağı olan içe-dönüklüğe, üretimsel

bir dışa dönüklük eşlik etmemektedir. Böylece, Doğular saldırgan, vahşi sürülere dönüşmektedir. Hegel'in değerlendirmelerinin doğal çıkarımı ise şöyledir: "Doğu ve Doğu'ya özgün düşünüş tarzları ve düşünüş ürünleri, felsefi özden ve nitelikten yoksun olduğundan felsefeden çıkarılmalıdır" (Kula, 2002, 87). Akıl, bilim ve kültür üzerinden bir insanlık tarihi yazma girişiminde bulunan Hegel'in bunu Avrupa insanının kendine özgü tinselliği üzerinden kurguladığını belirten Tibebu (2011, s. 74)'ya göre Hegel'in düşüncesinin temelinde, insanlık için rol model olabilecek bir medeniyet kurgusu ancak Avrupa tarafından tesis edilebilirdi ve öyle de oldu.

Sosyal bilimlerde görülen bu Avrupamerkezci tavrı Kaya (2017, 1984) şöyle özetler: "Tarihe bir yön ve bütünlük isnat eden Hegelci veya Marksist tarih okumaları, Avrupa-merkezli bir toplumsal gelişim modelinin bütün dünya için "ideal-model" sayılması, bu modeli izlememiş toplumlarınsa anormal sayılması mantığına göre yapılmıştır. Max Weber'i kapitalizmin "neden Avrupa dışında meydana gelmediği" şeklinde baştaki sorusunu sormaya iten de bu mantık olmuştur. Marx ise, üretim ilişkilerinden yola çıkarak geliştirdiği analizini hiyerarşik bir dizgeyle sıralamış, Asyatik toplumları sapma olarak etiketlemiştir. Sapma gösteren "doğu" toplumları için sarf ettiği "Onlar yönetmeyi bilmezler, yönetilmeleri gerekir" sözü sömürü faaliyetlerin mottosu olarak taltif edilmiş, gereği de yerine getirilmiştir. Tarihe yön ve bütünlük atfeden tasavvur, Batılının her şeyi avucunun içine alma, her şeye hükmetme ve her şeye sahip olma güdüsünün doğal refleksidir."

Bu eğilim kapitalist egemenliğin ve Avrupamerkezçiliğin en tipik örneklerinden biridir. Batılı kapitalist beyaz insan, dünyanın geri kalanını sadece yönetme hakkını değil bu dünyaya sahip olma hakkını da sorgusuz kendine ait görür. Bu öteki coğrafyanın özgüllüğü ve insaniliği Batı medeniyetinin gölgesinde kalır ve Doğu değişmeyen bir öz olarak zaman ve mekânda sabitlenir. Ona atfedilen özelliklerin araştırılmasını, gözlenmesini koşullayan faktörler yabancılaşma ve egzotizmdir (Yeğenoğlu, 2003, 67). Bu anlayış Avrupa'yı beyaz ırk temelinde tanımlama gibi tehlikeli bir yola girmiş ve Avrupalıyı diğerlerinden farklı görerek bir *ötekilik* yaratma hevesinde olmuştur. Büyük bir yıkıcılığı beraberinde getiren, diğerini yok sayan, diğer kimlikleri tahrip eden ve farklılığı biyolojik temellere yerleştiren bu anlayış Avrupamerkezci söylemlerle meşru hale getirilmeye çalışılmıştır. Sömürgecilik ve emperyalizm döneminde uygar olmayan dünyayı uygarlaştırma misyonu ile Kuzey ve Güney Amerika, Afrika ve Uzakdoğu'da yaşayan insanları aşağılayan, beyaz ırkın üstünlüğünü savunan politikalar Batıda uzunca bir dönem revaçta olmuşsa da küreselleşen yenedünya düzeninde ciddi sorgulama ve eleştirilerle de karşılaşmaya başlamıştır.

Sosyal Bilimlerin Avrupamerkezçiliğinin Aşılması İmkânı

Avrupamerkezçiliğin katı emperyalist yayılcı karakterine yönelik en azından koloni faaliyetlerinin azaltılması, köleliğin kaldırılması ve bağımsızlık hareketlerinin başlaması şeklindeki iyileşmeler daha önceki dönemlerde görülse de asıl ciddi adımlar küreselleşme ile birlikte atılmaya başlanmıştır. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği bazı toplumsal değişim ve dönüşümler ile eski ön kabullerde de birtakım çözümler baş göstermiştir. Zira iletişim ve bilgi akışı hızının artmasına ve yaygınlık kazanmasına paralel olarak eskiden sesini duyuramayan yerel ve bastırılmış kültürler artık varlıklarından daha geniş kitleleri haberdar etme imkânına sahip olmuştur. Etnik, dini, ideolojik vb. inanç ve düşüncelere dayalı kimlikler tesis ederek kendi aralarında yüksek düzeyde koordine olan gruplar, küresel

ölçekte etkilerini ve sayılarını arttırmaya devam etmektedirler (Köker, 2014, 11). Küreselleşmeyle birlikte artan iletişim ve mekânsal hareketlilik, toplumların eskiye oranla çok daha fazla iç içe girmelerine yol açmış, bu durum da çokkültürlü toplumsal yapıyı doğurmuştur. Sözü ettiğimiz iç içe geçişler kimlik ve kültür farkındalıklarını artmıştır. Tüm insanlığı ilgilendiren toplumsal sorunlara çözüm bulma konusunda hiçbir toplumun tek başına yeterli olamayacağı gerçeği anlaşılmıştır. Yine bununla birlikte kültürel çeşitliliğin ve çoğulcu toplumsal modellerin insanın doğasına daha uygun olduğuna dair farkındalıklar özellikle sosyal bilim alanlarında dünya genelinde daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmış, yeni çalışmalar yüzyıllardır “öteki” olarak görülenin kültürel farklılıklarını anlamaya odaklanmıştır (Robertson, 1999, 164). Bu açıdan sosyal bilimlerin Avrupamerkezci bakış açısının aşılması konusunda küreselleşme süreci önemli imkânları bünyesinde barındırmaktadır.

Diğer yandan Avrupamerkezci bakış açısına dair asıl hayal kırıklığı ise modernitenin bizzat kendisine dairdir. Evrensel düzlemde kendisini huzur, mutluluk ve güvenlik vaatleriyle sunan modernite, endüstriyel gelişmelerle bu vaatlerini bir ölçüde gerçekleştirse de diğer yönleriyle endüstrileşmenin getirdiği karanlıktan dünyayı kurtaramamıştır. Mekanist bir dünya tasavvurunun tezahürü olarak ortaya çıkan bu “Order and Progress/düzen ve ilerleme fikri”, Hobsbawm’ın (2003) ifadesiyle “insanlığın gördüğü en büyük iki savaşı, Hiroşima ve Holocaust’u da içeren bir *Aşırılıklar Çağının* yaşanmasına yol açacaktır”. Bu bakış açısından hareketle, büyü bozulan dünya başka bir büyüün etkisine giriyordu. Yine ayrıca, tabiatın “tehlikeli akıl”dan ve “yıkıcı bilimcilik”ten korunması zarureti de ortadaydı. Zira tarihin hiçbir döneminde ekolojik denge bu kadar bozulmamıştır; ayrıca geleneğin despotizminden kurtulacağı söylemleri boşa çıkmış, despotizmden daha sert etkiye ve sonuçlara sahip olan totalitarizm dünyayı kasıp kavurmuş; dolayısıyla bu girişim başarısızlıkla sonuçlandığı yönünde sert eleştirilere maruz kalmıştır (Giddens, 2010, 15-17). Tüm bu kaygılar neticesinde modernite söylemleri, “özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra, gerek teorik düzlemde gerekse olgusal düzlemde tartışmaya açık hale gelmiş ve bilim dünyasından gelen yoğun eleştiriler karşısında gözden düşmeye başlamıştır” (Canatan, 1995, 26). 1960’ların sonlarından itibaren modernleşme teorisine yönelik eleştirilerin boyutu değişik perspektiflerden artarak devam etmiş ve neticesinde modernleşme teorisi, hâkim söylem vasfını yitirmiştir (Altun, 2005, 13). Bu durum Avrupamerkezli (*eurocentrist*) temelli klasik modernleşme teorilerinin de yeniden gözden geçirilmesini ve bazı temel iddialarının yumuşatılmasını beraberinde getirmiştir. Bugün modern insana gücünü verdiği inanan bilimsel bilgi, derin eleştirilere tabii tutulmakta, Lyotard’ın (2000, 37) söylediği gibi, modern dönemin en önemli dayanak noktalarının ve koordinatlarının aslında birtakım kuruntulardan müteşekkil olabileceği tartışılmaktadır.

Doğu toplumlarında bireysel bilincin yeterince gelişmediği dolayısıyla da özgürleşememiş bireylerin rasyonel toplumsal yapıyı Batıdaki gibi tesis edemediği iddiasını temele alan Aydınlanma düşüncesi, batılı modern bireyi iktidar ilişkilerinden bağımsız özgür bir birey olarak tanımlarken doğudaki toplulukları bu yetkinlikten mahrum oldukları gerekçesiyle yönlendirilebilir ve yönetilebilir kitleler olarak değerlendirilmiştir. Oysaki değindiğimiz gerekçelerle toplumların içinde çıktıkları koşulları hesaba katan ve farklı toplumsal yapıların değişimlerinin farklı dinamiklerin etkisi ile farklı formlarda inşa edildiği gerçeğine dair bilinç her geçen gün artmaktadır.

II Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde sosyolojinin profesyonelleşmesi bir yandan yapısalci- işlevselci modernleşme teorisinin egemen olduğu, diğer yandan da dünya çapında dekolonizasyon ve bağımsızlık hareketlerinin hâkim olduğu bir döneme denk geldiği için Sosyoloji Batı dışı toplumsal hareketlere yoğunlaşmıştır. Daha önceleri batıda kendi tarihlerini sorgulamakla ilgilenen akademisyenler, bu dönemde dünyanın az gelişmiş olarak nitelendirilen bölgesindeki mevcut koşulları araştırmaların odak noktasına yerleştirmeye başlamıştır (Portes, 1973, 248).

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer konu da her toplumun kendi çıkar motiflerine ve dönemsel şartlarına göre bir kimlik tanımlamasına gittiği gerçeğidir. Bu nedenle tarihe dair birtakım yorumlar yapılırken toplumların içerisinde buldukları koşullar, birbirleriyle kurdukları ilişki dengeleri hesaba katılarak işe başlanması, sağlıklı bir değerlendirme yapma imkânını da beraberinde getirecektir. “Bu bakımdan sosyal bilimlerin kendisine konu olarak seçtiği toplumsal sorunları en iyi kavrama yöntemi de olayların tarihsel bağlamı içinde ele alınmasıdır” (Şan, 2007, 78). Sözü ettiğimiz bilimsel hassasiyetleri yeterince dikkate almayan Batının kendi gerçekliğini evrensel şamil kılmasına dayalı yayılmacılığının dünyaya pek çok acı ve eşitsizlik getirdiği görülüp sözünü ettiğimiz uyanan bilinç daha da yaygınlık kazanınca (Wallerstein, 2000, 188) aydınlanma aklının ve modern paradigmanın tesis ettiği evrenselci teorilerinin derinden sarsılması da kaçınılmaz olmuştur.

Sonuç

Tarihi ele alma şekliyle yani tarihi verileri konuşurma şeklimiz ile bugüne konuşanlar olarak ondan beklentilerimiz/çıkartmak istediklerimiz arasında bir bağ vardır. Bu beklenti tarihsel incelemelerde bir takım yanlı yorumlara da kapı aralayabilmektedir. Geçmişte pek çok medeniyetin sergilediği bu tutumun modern dönemin siyasi, askeri, bilimsel, sanatsal, kültürel vb. birçok açıdan öncüsü konumundaki Avrupa’daki tezahürü olarak Avrupamerkezci anlayışın etkisi ile Avrupa’nın tarihi insanlık tarihinin/Dünya tarihinin ana omurgasını oluşturmuştur. İlerlemeci bir karaktere sahip olan bu anlayışta tüm insanlığı ilgilendiren ortak değerler yerine Avrupa’nın siyasi, ekonomik, bilimsel ve kültürel gelişim aşamaları tüm dünya devletleri için belirleyici dönüm noktaları olarak işaretlenmiştir. Böylelikle tüm dünyanın medeniyet mirası yerine belirli bazı ulus ve medeniyetler üzerinden insanlık tarihi yazılmış, birleştiricilik ve kapsayıcılık yerine ayrıştırıcı ve aşağılayıcı bir tarih/medeniyet anlayışının tesisine kapı aralanmıştır. Modern sosyal bilim anlayışı ile birlikte toplumların efsaneler, destanlar ve geleneksel anlatılara dayalı sözlü kültür üzerinden geçmiş ile kurdukları tarih anlayışları bilimsel eleştiriye tabi tutulamadıkları gerekçesiyle yok sayılmaya başlanmış, Avrupamerkezci egemen tarih söylemi tüm dünya tarafından kabule zorlanmıştır.

Burada araştırılması gereken Avrupa’nın sınırlanabilir tarihsel bir kimliğinin olup olmadığı meselesidir. Soruyu şöyle de sorabiliriz: Avrupa’nın başlangıcı nereye yerleştirilmelidir? Fenikeli bir prensesin Giritli bir boğa Tanrı tarafından kaçırılmasına mı, Yunanlıların Homeros veya Platon zamanındaki açılımına mı, Hellenik Ekümenliğine mi, Latin Ortaçağına mı, özgürleşmiş ekonomik alanları ile yeni kent kültürüne mi, Galileo’nun deneyler dizisine mi yoksa teknolojinin tüm dünyaya uzanışına mı?

Tarihsel olarak konuşursak Avrupa baştan tanımlanmış, önceden var olan ve içinde belli bir kültürün gelişebileceği bir uzam olmamıştır. Avrupa caydırıcı doğal sınırlara da sahip değildir. Bu durum, Avrupa'nın kendisini ayırarak tanımladığı kıtalar yani Asya ve Afrika için de geçerlidir. Avrupa güneyde Akdeniz'le Afrika'dan ayrılır. Fakat bir deniz niçin bir sınır olsun? Niçin daha çok bir geçiş yeri olmasın? Avrupa olmadan önce, Helenistik ve daha sonra Roma dünyasında olan şey işte buydu. Akdeniz ancak tarihlendirilen olayların sonucunda coğrafyadan çok tarihe bağlı olarak bir sınıra dönüşmüştür. Şimdi de Doğu'ya dönersek, Avrupa Asya'dan ne ile ayrılır? Buradaki sınırlar olağanüstü bir biçimde bulanıktır. Fiziksel coğrafyaya ilişkin hiçbir olgu kendisini açıkça göstermez. Urallar bilindiği gibi yalnızca coğrafyacılar arasındaki yeni bir uzlaşımın ürünüdür. Bu yüzden Avrupa'yı tanımlayan coğrafya, coğrafi değil kültürelidir. Avrupa'yı uygarlık olarak incelersek de onun kaynaklarının dışarıda olduğunu görürüz. Avrupa'nın dindışı kültürü son çözümlemede Grek, dini ise Yahudi kökenlidir. Oldukça eski bir imgeye göre Atina ve Kudüs, onun köklerini klasik olarak simgeleyen iki kenttir. Oysaki bu iki kentin hiçbiri tarihte kendisini Avrupalı olarak tanımlayan ve komşularınca böyle adlandırılan bir uzamda bulunmamışlardır.

Avrupa'nın kendisinin üzerine yükseldiğini iddia ettiği bilim ve felsefe için de durum benzerlik arz etmektedir. Grek felsefesi Ermenistan'da altıncı yüzyılda yenilmez Davut'tan beri ve daha sonra Gürcistan, Suriye ve Irak'taki okullarda varlığını sürdürmüştür. Bunların aracılığı ile İslam'ın yerleştiği dünyanın her yerine yayılmıştır. Burada yaman bir çelişki vardır. Zira Avrupa'nın kimliği tesis edilirken Doğu ile olan kökensel bağları yok sayılmak suretiyle üstünlük psikolojisi üzerinden kurgulanan bir Avrupa inşasından söz edilmektedir. Bu noktada öteki saydığı doğuda olmayan özellikler ve değerler ön plana çıkarılmak suretiyle Batı'nın daha üstün olduğu imajı sergilenmeye çalışılmakta, lakin Batı'nın doğulu kökleri gündeme getirilmemektedir.

Sözünü ettiğimiz bu eğilimlerin bazı temel nedenleri vardır: İlk olarak Batı kendisi dışındakilerle ilişkilerinde "bizler" ve "onlar" mantığı ile hareket etmektedir ki, bu da emperyalist bir kültür formasyonu oluşturmuştur. Bu algı biçimi sadece İslam dünyası ile sınırlı değildir. Örneğin Batılı kolektif bilincinde Hindistanlı bir Hindu'nun imajı ile Faslı bir Müslümanın imajı arasında mahiyet farkı yoktur. Bu imajın kaynağı beyaz ırklı Batılıların "biz bir numarayız, bizim dışımızdakiler bize mahkûmdurlar" yaklaşımıdır. Oysaki toplumsal tarihte kurumsal geçişlerin çok yavaş olduğu hatta yüzyıllar aldığı kabul edildiğinde Avrupa modernitesine çoğu kez içkin olduğu varsayılan gelişmelerin aslında birçok dış etki altında geliştiğini kabul etmek de kaçınılmaz olacaktır. Uygarlığın evrensel bir değer olduğu, diğer medeniyetlerin de katkısıyla yükseldiği ve de paylaşılabilen bir gerçeğine rağmen, Avrupa'nın uygar olmayan bir dünyayı karşısına alarak, onun bu değerlere asla sahip olamayacağı bilinci ile oluşturulan Avrupa kimliği tanımı da gerçeklikten uzak görünmektedir.

Batı'nın Doğu'yu farklılaştırması noktasında başvurduğu önemli yapı taşlarından modernlik ve batılılaşma da bir tür illüzyona dönüşmektedir. Çünkü çoğu zaman batılılaşma, modernleşme olarak algılanmış olup birbirinin yerine kullanılmıştır. Emperyalist yayılmacılık arzusuyla Batı tüm dünyaya bu kavramları çekici bir şekilde sunup yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Bu eğilimin aynı zamanda sömürgeciliğe dayalı emperyalist hedeflere de bir tür perdeleme vazifesi gördüğünü de söyleyebiliriz.

Günümüzde sosyal bilimler alanında Avrupamerkezci bakış açısının hala içkin olarak, özellikle kriz anlarında, varlığını devam ettirdiği söylenebilir de ona yönelik ciddi sorgulamaların varlığı da bir gerçektir. Bugün Avrupa kültürü tüm dünyadaki insanlar açısından ayrıntıları ile incelenmesi, araştırılması, sorgulanması ve kendisi ile hesaplaşılması gereken bir değerler bütünü simgelemektedir. Sağlık, eğitim, kentleşme gibi temel sorunlarını belli bir düzeye getirmiş olan Batı dünyasının ekonomik, bilimsel ve teknolojik yöndeki çekiciliği diğer toplumlar tarafından da paylaşılmak istenmektedir. Ayrıca insan hakları, hümanizm, insanlar arasındaki kardeşlik, ülkeler arasındaki barış, ölüm cezasına karşı gelme ve benzeri düşüncelerin hukuk kurallarıyla batıda kendini göstermesi belli bir süre için Batı uygarlığını birçok bakımdan güvenilir kılmıştır. Bununla birlikte Batı'da öne sürülen düşünceler ile uygulamada ortaya çıkanlar arasındaki uyumsuzluk, bugün Avrupalı olmayan birçok toplumun belirgin bir biçimde Batı değerlerini sorgulamaya başlamasına neden olmuştur. Örneğin evrensel barışın kavram düzeyinde savunuculuğunu sahiplenmiş olan kıta Avrupa'sının sınırları içinde ve kültür Avrupa'sının gözleri önünde yaşanan kıyıcı çarpışmalar, ırkçılığa ve ulusçuluğa dayanan hareketlerdeki artışlar, alt kültürlerle yönelik baskıcı-engelleyici uygulamalar gibi insanca davranış ve tutumların ötesinde yer alan gerçekler, Batı'nın değerlerinin yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır.

Aydınlanma tecrübesi üzerine bina edilen modern dönem sonrası galibiyetin/egemenliğin verdiği mutlak inançla *Tarihin sonuna* gelindiği iddiası, artık cazibesini kaybetmiş görünüyor. Batı medeniyetinin insanlık için mutlak bir model olmadığı, dünyanın birbirinden farklı kültürlerinin insanlık için ortak değerler üretebileceği gerçeği dünyanın birçok yerinde artık yüksek sesle dillendirilmektedir. Diğer yandan herhangi bir kültür sistemini bir diğeri ile ölçmek ve bunun sonucunda birini değerli, diğeri değersiz ilan etmek kültürler arasındaki iletişimin yolunu tıkamaktan öte bir fonksiyonu yoktur. Ayrıca kültürlerin bazılarını dışlayıp yok saymak, bazılarını da yücelterek belli bir değer hiyerarşisi içine sıkıştırmak dünya barışının ve evrensel kültürel motiflerin inşasının önüne büyük bir duvar örmeğe başka bir işe yaramayacaktır.

Kaynakça

- Altun, F. (2005). *Modernleşme kuramı*, Küre Yayınları.
- Amin, S. (2007). *Avrupamerkezilik*, Çev. M. Sert, Chiviyazıları.
- Asad T. (2003). *Formations of the secular: christianity, Islam, modernity* (Cultural Memory in the Present), Stanford University Press.
- Bahl, V. ve Gran, P. (2009). *A Companion to the philosophy of history and historiography* (A. Tucker, Ed.). Wiley-Blackwell Publishing.
- Berger, P. L. ve Berger, B. (1972). *Sociology: a biographical approach*, Basic Books.
- Bhambra, G.K. (2015). *Moderniteyi yeniden düşünmek*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, N. (2001). *İnsan ilişkileri ve kimlik*, Sistem Yayınları.
- Blaut, J. M. (1993) *The colonizer's model of the world*, The Guilford Press.

- Bloch, M. (1994). *Tarihin savunusu ya da tarihçilik mesleği* Çev. M. A. Kılıçbay. Gece Yayınları.
- Boer, Pim den (1995). *Europe to 1914: The making of an idea, the history of the idea of Europe*, (Der. K. Wilson ve Jan van der Dussen), The Open University, Routledge.
- Braudel, F. (1995). *History of Civilizations*. Penguin.
- Brague, R. (2007). Kendi kendini avrupalılaştırma olarak Avrupa kültürünün tarihi, *Avrupa'nın Krizi*, Der. Ö. Sezer ve Ali V. Turhan, Dost Yayınları.
- Canatan, K. (1995). *Modernleşme*, İnsan Yayınları.
- Carr, E. H. (1990). *What is history? his acclaimed reflections on the theory of history and the role of the historian* (3rd ed.). Penguin Books.
- Chakrabarty, D. (2000). *Provincializing Europe: postcolonial thought and historical difference*, Princeton University Press.
- Clifford, J. (1986). Introduction: partial truths, (Ed. J. Clifford ve G.E. Marcus,), *Writing Culture* içinde (1-26), University of California Press.
- Collingwood, R. G. (1990). *Tarih tasarımı*, Çev. K. Dinçer, Ara Yayıncılık.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar*, Çev. A. Şenel, Ayrıntı Yayınları.
- Çırakman, A. (2001). Avrupa fikrinden Avrupa merkezçiliğe. *Doğu Batı*, 4(14), 28-46.
- De Alva, J., Jorge, K. (1995). The postcolonization of the (Latin) American experience: a reconsideration of colonialism, postcolonialism and mestizaje, (Gyan Prakash, *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements* içinde), Princeton University Press, ss. 241- 275.
- Delanty, G. (2004). *Avrupa'nın icadı*, Çev. H. İnaç, Adres Yayınları.
- Eisenstadt, Shmuel, N. (2007). *Modernleşme: başkaldırı ve değişim*, (Çev. U. Coşkun), Doğu Batı Yayınları.
- Erdenir, F.H. B. (2005). *Avrupa kimliği*, pan-milliyetçilikten post-milliyetçiliğe, Ümit Yayıncılık.
- Ferro, M. (2002). *Fetihlerden bağımsızlık hareketlerine sömürgecilik tarihi: 13. yüzyıl-20. yüzyıl*, (Çev. M. Cedden), İmge Kitabevi Yayınları.
- Fontana, J. (2003). *Çarpıtılmış geçmişe ayna: Avrupa'nın yeniden yorumlanması*, Çev. N. Elhüseyni, Lüteratür Yayınları.
- Foucault, M. (2000). *Hapishanenin doğuşu*, Çev. M. A. Kılıçbay, İmge Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernliğin sonuçları*, Çev. E. Kuşdil, Ayrıntı Yayınları.
- Greer, Thomas H. ve Lewis, G. (1992). *A brief history of the western world*, Harcourt.
- Hegel, G. W. (2003). *Tarihte akıl*. Kabcacı Yayınları.
- Hobsbawm, Eric J. (2003). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991, Aşırıliklar çağı*, Çev. Y. Alagon, Sarmal Yayıncılık.

- Kassimeris, G. ve Jackson, L. (2011) The west, the rest, and the 'war on terror': representation of muslims in neoconservative media discourse. *Contemporary Politics* 17.1 (2011): 19-33.
- Kaya, İ. (2017). Sosyolojik düşüncede avrupa-merkezcilik, ötekileştirme ve oryantalist söylem üzerine post-kolonyal bir okuma ve eleştirisi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(3), 1973-2008.
- Köker, L. (2014). *Charles Taylor: kimlik/farklılık sorununa sahici demokratik çözüm arayışı*, (Ed. A. Gutmann,), *Çokkültürcülük: tanınma politikası*, Yapı Kredi Yayınları.
- Kreis, S. (2010). Lectures on modern european intellectual history: lecture 16: the romantic era, *The History Guide*, 2000.
- Kula, O. B. (2002). *Batı düşüncesinde Türk ve İslam imgesi*, Büke Yayıncılık.
- KRUG, Mark M. (1987). *History and the social sciences*, Blaisdell Publishing Company.
- Liakos, A. (2008). Dünyayı değiştirmek isteyenler, ulusu nasıl tasavvur ettiler?, (Çev. M. Erol), İletişim Yayınları.
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm postkolonyalizm*, Çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları.
- Liotard, J. F. (2000). *Postmodern durum*, Çev. A. Çiğdem, Vadi Yayınları.
- Mudimbe, V. Y. (1988). *The invention of Africa*, Indiana University Press.
- Nandy, A. (1983). *The inimate enemy: loss of recovery of self under colonialism*, Oxford University Press.
- Ortaylı, İ. (2007). *Avrupa ve biz*, Turhan Kitabevi.
- Özay, M. (2013). An attempt to understand the driving forces of historiography in the eurocentric perspective in southeast asia. *İnsan & Toplum*, 3(6), 271-282.
- Özbudun, S. ve Şafak, B. (2005). *Antropoloji: kuramlar/kuramcılar*, Dipnot Yayınları.
- Özcan, U. (1999). Weber sosyolojisi ve tarih, *Sosyoloji Yıllığı 4: Tarih ve Sosyoloji –Ümit Meriç Yazan'a Armağan– içinde* (s. 91-99), Yay. Haz. E. Eğribel, Çantay Kitabevi.
- Portes, A. (1973). Modernity and development: a critique. *Studies in Comparative International Development*, 8(3), 247-279.
- Ringer, F. (2006). *Weber'in metodolojisi: kültür bilimleri ile sosyal bilimlerin birleşimi*, Çev. M. Küçük, Doğu Batı Yayınları.
- Robertson, R. (1999). *Küreselleşme: toplum kuramı ve küresel kültür*, Çev. Ü. H. Yolsal, Bilim Sanat Yayınları.
- Said, E. (1998). *Kültür ve emperyalizm*, Çev. N. Alpay, Hil Yayınları.
- Said, E. W. (2004). *Şarkiyatçılık: Batı'nın şark anlayışları*, (Çev. B. Ülner), Metis Yayınevi.
- Sander, O. (2006). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. 15. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları.
- Sardar, Z. (1998). *Postmodernism and the other: the new imperialism of western culture*, Plato Press.

- Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji düşüncesinin özünde öteki ile ilişki*, Çev. A. Sönmezay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sezer, B. (1986). *Sosyolojinin ana başlıkları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sezer, B. (1997). *Batı dünya egemenliği ve endüstri devrimi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3407.
- Sezer, B. (1998). *Türk sosyolojisinin ana sorunları*, Sümer Kitabevi.
- Shohat, E. ve Stam, R. (2002) İççe geçmiş tarihler: avrupamerkezcilik, çokkültürcülük ve medya, Çev. E. Sözen, *Köprü Dergisi*, 77: 70-76.
- Şan, M. K. (2007). Sosyal bilimleri yeniden kurgulamak: avrupa-merkezci yaklaşımların aşılması çabaları, *Sosyoloji Dergisi* 3. Dizi, 15. Sayı, 2007/2, 57-84.
- Tibebu, T. (2011). *Hegel and the third world: the making of eurocentrism in world history*. Syracuse University Press.
- Tucker, A. (2004). *Our knowledge of the past: a philosophy of historiography*, Cambridge University Press.
- Wallerstein, I. (1997). *Sosyal bilimleri düşünmemek* 19. yüzyıl paradigmasının sınırları, Çev. T. Doğan, Avesta Yayınları.
- Wallerstein, I. (2000). *Bildiğimiz dünyanın sonu*, Çev. T. Birkan, Metis Yayınları.
- Wæver, O. (1999). Securitizing sectors? reply to Eriksson, *Cooperation and Conflict* 34(3): 334–340.
- Wæver, O. (2008). Toplumsal güvenliğin değişen gündemi, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 151-178.
- Yeğenoğlu, M. (2003). *Sömürgeci fanteziler: oryantalist söylemde kültürel ve cinsel fark*, Metis Yayınları.